

regulating social relations that are associated with the implementation of public influence on the adoption of legal acts; c) multiple detection and disclosure in the media of corruption in decision congressmen and senators bills.

Key words: *lobbying, legitimating, lobbyists, Congress, the bill, the United States.*

УДК 342.34

К. О. Павшук

ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ СУЧАСНОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВУ ДІЙСНІСТЬ

У статті розглянуто основні характеристики, а також історія формування й дослідження теорій демократії сучасності. Проаналізовано ліберальну демократію, виборну демократію, мажоритарну та консенсусну демократії, учасницьку й деліберативну демократії. Проілюстровано їх вплив на перебіг демократичних процесів у світі. Розкрито відображення теорій демократії в конституційно-правовій дійсності. Установлено сутнісні взаємозв'язки та подальші перспективи.

Ключові слова: *теорії демократії, ліберальна демократія, учасницька демократія, деліберативна демократія, референдум.*

Постановка проблеми. На сьогодні демократія лише на перший погляд є простим поняттям. Насправді ж, вона інколи виглядає курйозною, а погляди на демократичне врядування дослідників різних часів можуть збити з пантелику. Недарма А. Пшеворський улучно зазначив, що «демократія стала свого роду вівтарем, куди кожен несе свої найбільш прийнятні жертвопринесення» [18, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дійсно, на сучасному етапі розвитку правової та політичної науки важко знайти дослідників, які б у своїх доробках так чи інакше не торкалися проблем демократичного врядування. Попри це виокремимо найбільш авторитетних для розробки теорій демократії науковців, унесок яких є вагомим. Це, зокрема, Б. Барбер, Дж.М. Бессетт, Дж. Вольф, Р. Даль, Л. Ле Дюк, Дж. Дьюї, К. Б. Макферсон, Дж. Менсбридж, К. Пейтмен, А. де Токвіль, Д. Хелд, Дж.Ф. Ціммерман, Й. Шумпетер та інші.

Формування цілей. Метою статті є дослідження теорій демократії сучасності та їх вплив на конституційно-правову дійсність.

Виклад основного матеріалу. Кожна вироблена модель демократії, можливо навіть досягнута та реалізована, спирається не тільки на ідеологічну складову свого існування, але й потребує інституційного закріплення, головним чином для її реалістичності. Саме за допомогою демократичних політичних інститутів різним формам демократії вдається приборкати нестабільність та суперечливість цілей та завдань, які стоять перед нею. Основним науковим завданням цієї статті є спроба узагальнити історію формування та дослідження теорій демократії, а також визна-

чити основні напрями розвитку демократичної думки наших днів та їх відображення в конституційно-правовій дійсності.

Основне уявлення про сутність і політичний зміст демократії сформува-ли теорії виборної та ліберальної демократії. Критик виборної демократії Л. Даймонд, вважає, що вона є некоректним підходом, адже ставить принцип виборності над усіма іншими цінностями й не повною мірою дає уявлення про саму демократію [5, с. 28]. Ліберальна демократія поряд із найпростішими ознаками виборності включає в себе нові елементи: відсутність впливу на владу військових чи інших груп, які не підзвітні виборцям, існування горизонтальної підзвітності посадових осіб, наявність політичного й громадянського плюралізму, особистих свобод, наявність конституції як найвищого закону. Ліберальні демократичні держави обов'язково мають бути конституційними державами, у яких цінність і сила конституційного духу ставиться понад усе [5, с. 30]. Представники ліберальної теорії демократії (А. Сміт, Дж. Ст. Мілль, Б. Констан, Дж. Локк) розглядали демократію як обмеження влади більшості над меншістю, безпеку громадян, соціального миру, пріоритет ринкового регулювання суспільства над державою, свободу особистості в аспекті відсутності обмежень, небажаного втручання у сферу індивідуальної свободи [13, с. 52]. «Конституційним лібералізмом» називає Ф. Закарія низку свобод, прописаних у Конституції. Так трапилося, що лібералізм і демократія дуже тісно переплетені, хоча так було не завжди, і в європейській історії є багато прикладів їх розходження. Безумовно, і сьогодні стають частішими випадки, коли «демократія розквітає, а свобода – ні» [6, с. 6]. З одного боку, принципи демократії є логічним розвитком ідеальних передумов сучасного лібералізму, де на практиці політичні права поширюються на усіх громадян, а з іншого – глибоке розходження в політичних світоглядах, сформоване протягом історії. Для того аби уникнути в подальшому небезпеки, яка приховується за чистою демократією, треба наділити структуру демократичного суспільства ознаками ліберальності [16, с. 1060].

Достатньо цікавою виглядає спроба К.Б. Макферсона простежити хід історичного визрівання демократичної думки [11, с. 24–36]. Автор намагається відшукати істинний момент зародження ліберальної демократії в контексті співвідношення демократії і класів. Розділяючи теорії демократії доліберального та власне ліберального типу, К.Б. Макферсон визнає необхідність для ліберальної демократії класового поділу суспільства, проти якого боролися тривалі століття прихильники класової рівності всіх людей.

Зіткнення більшості та меншості знайшли своє відображення в мажоритарній та консенсусній теоріях демократії. Таку типологію запропонував американський політолог А. Ліджфарт [9, с. 60–72]. Їх назви походять від тишу виборчої системи, яка дуже тісно пов'язана з партійною системою, способом формування виконавчої влади, а також закладає

основи взаємовідносин між виконавчою та законодавчою гілками влади. Цілком зрозумілим є те, що мажоритарні демократії, використовуючи в одномандатних округах на загальнодержавному рівні мажоритарну виборчу систему, як правило, ґрунтуються на функціонуванні двопартійної системи, влада зосереджена в руках більшості, а уряд формується однією партією. А численну меншість не допущено до влади, і їй судилася роль опозиції. Класичними прикладами мажоритарної моделі демократії є Вестмінстерська модель у Великобританії, яка згодом розповсюдилася на інші держави та колишні британські колонії (Канада, Австралія, Нова Зеландія тощо). Найвпливовіший орган британської системи врядування – Кабінет міністрів (cabinet). Здебільшого він складається з членів партії, що має більшість місць у Палаті громад, представники меншості до нього не входять. Коаліційні кабінети формуються дуже рідко. У Британії двопартійна система, і тому дві головні партії мають приблизно однакову силу, партія, яка виграє вибори найчастіше репрезентує не більше ніж невеличку більшість, а меншість завжди відносно численна. Британський однопартійний й обраний простою більшістю голосів кабінет (one-party and bare-majority cabinet) досконале втілення принципу мажоритарного врядування (the principle of majority rule): він одержує великий обсяг політичних повноважень, щоб урядувати як представник більшості та в інтересах більшості, яка ніколи не є переважною [10, с. 775].

Концентрований принцип більшості навпаки не притаманний консенсусній демократії, яка повністю забезпечується багатопартійною системою, коаліційними урядами та пропорційною виборчою системою. Консенсусна модель більш характерна для поділених, різномірних країн, інколи федеративних держав. Вимогу наявності в уряді представників великих мовних груп демонструє Конституція Бельгії, яка статтею 99 визначає, що з п'ятнадцяти членів Ради міністрів, за можливим винятком Прем'єр-міністра, уряд складається в рівній кількості з франкомовних та фламандськомовних міністрів [7]. Створення коаліційного уряду є найбільш яскравою ознакою консенсусної демократії та знайшло своє відображення в конституційній практиці багатьох держав. Наприклад, уряд Швейцарії (Федеральна рада Швейцарії) обирається на спільному засіданні обох палат парламенту шляхом виборів строком на чотири роки (ст. 175 Союзної Конституції Швейцарської Конфедерації) [17]. Станом на 2014 р. до складу Федеральної ради Швейцарії входять представники різних політичних сил, які обрані до парламенту (Швейцарської народної партії, Вільно-демократичної партії (2 урядовці), Консервативно-демократичної партії) [1]. Зазначимо, що держави, у яких зароджується демократія, більше потребують консенсусної демократії. Хоча така типологія демократії є дещо вузькою та фрагментарно розкриває демократичну конституційну модель. На шляху створення консенсусної демократії в Україні

основною метою коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України стало забезпечення політико-правового зв'язку парламенту та уряду [15].

З-поміж інших, найбільшою популярністю сьогодні користується теорія учасницької демократії, розробниками якої виступили Б. Барбер, К. Пейтмен, Л. Ле Дюк, Дж. Менсбридж, Дж.Ф. Ціммерман, Дж. Вольф та інші західні дослідники. Інтегральною характеристикою цієї теорії виступає широка суспільна партисипація, що являє собою свідому, активну політичну участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичних рішень. Участь громадян, на думку Дж.Ф. Ціммермана, має бути постійною й розпочинатися на стадії планування нової програми (чи проекту), і тривати після її запровадження, щоб забезпечити її ефективність, як вважає теоретик демократії участі [19, с. 264].

Надто вузько, видається, розглядає учасницьку демократію Д. Хелд, трактуючи її синонімом прямої демократії зразка античних часів. За словами Б. Барбера за такої демократії активні громадяни безпосередньо урядують над собою. І це не обов'язково має відбуватися кожної миті життя, а лише, коли в цьому виникає потреба, викликана гострими політичними питаннями [2, с. 258]. Ключовими характеристиками учасницької демократії виступає «активність, процес, самоврядування, створення й трансформація» [2, с. 259]. Учасницька демократія виступає своєрідним опонентом представницькій демократії, її вадам та недолікам. Громадяни, відчуваючи себе здатними до міркування, об'єднання зусиль, учинення спільних дій, здатні трансформувати конфлікти і, фактично, можуть це робити без фахової сторонньої допомоги. Не визнаючи себе професійними політичними діячами, самоврядна спільнота, яка складається з безлічі індивідуальних учасників, виступає «сама собі політиком».

До головних інститутів, що здатні забезпечити належний рівень включення громадян у процес прийняття політичних рішень, автори теорії відносять референдуми і плебісцити, які різняться між собою ступенем імперативності прийнятих рішень. Як і консультативний референдум, плебісцит слугує інструментом комунікації в системі відносин «влада-громадяни» [14, с. 224–225]. Але, референдуми, як зрештою і плебісцити, виражають волю кожного окремого громадянина, що є, фактично, проявом індивідуалізму, який ошатно оздоблений демократичними процедурами. Будь-де, але не в учасницької демократії індивідуалізм не зможе відіграти визначну роль. Народним масам у політичній участі так само відведено невеличке значення. І тільки йдучи назустріч одне одному й зупиняючись десь на півдорозі індивідуалізм та спільнота, яка здатна до політичної участі та самоврядування, виливаються у зрілий активний процес, що перетворює конфлікти.

Серед інших механізмів учасницької демократії виділяють різноманітні форми реалізації громадянських ініціатив (у тому числі законо-

давчої) як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях та можливість відкликати депутата або достроково припиняти повноваження широкого кола виборних посадових осіб. Також її механізмами є інститут громадських слухань, громадська експертиза діяльності органів влади та політичних рішень, громадське лобіювання тощо. Таким чином, створюється система найвищої відповідальності лідерів перед пересічними членами суспільства, механізм прямого управління громадян соціальними й політичними інститутами.

Зазначимо, що учасницька демократія в розробках різних науковців отримує дещо різні інтерпретації. Зокрема, К.Б. Макферсон не бачить в учасницькій демократії повної відсутності представницької влади через неможливість народної ініціативи забезпечити повноцінне формулювання питань, що стосуються соціально-економічної сфери. За таких умов розумного поєднання прямої і непрямой форм демократії не уникнути. Проблемою, на його думку, є проблема відповідальності обраних політиків [14, с. 24–36]. До умов досягнення (саме досягнення, а не реалізації) учасницької демократії К.Б. Макферсон зараховує зміну внутрішнього ества громадян – з явно споживацького на прагнення самовдосконалення й саморозвитку. Це саме той перехід від цінностей виживання до цінностей самовираження. І головною панацеєю виступає ніщо інше як налагодження соціальних зв'язків, створення єдності.

Учасницька демократія Л. Ле Дюка означає, головним чином, теорію «референдумної демократії», визнаючи здатність референдумів виправити або дещо скорегувати недоліки представницької демократії. Сутність учасницької демократії, на його думку, полягає у визнанні «суверенності усього громадянства, а не виключно вузької групи представників, хоча і ретельно підібраних» [8, с. 33]. У такій інтерпретації партисипаторна демократія виступає повною протилежністю та об'єктом критики прихильників демократії деліберативної. І яскравим прикладом такого неспівпадіння є те, що в американській моделі деліберативної демократії громадяни повинні проводити обговорення, консультації не безпосередньо, а через ретельно підібраних представників [3, с. 15]. Подібних невпевненостей щодо ефективності переконань демократії протилежного табору дуже багато. Численні критики учасницької демократії порушують питання зацікавленості, залучення та можливостей пересічних громадян, рівень їх інформованості та компетентності. Існують побоювання того, що інститути прямої демократії можуть підірвати представницьку демократію, послабити органи законодавчої влади. Країни британської парламентської традиції визнали, що використання референдумів може потягнути ліквідацію суверенітету парламенту – головного принципу парламентського правління. Ніякої загрози не становить референдум, який проводиться як дорадчий та ініціюється урядом. Ініціювання референдуму

народом не узгоджується з парламентськими принципами. До того ж, як зазначає Л. Ле Дюк, інколи навіть самі ініціатори проведення референдуму не очікують тих політичних наслідків, до яких призводить референдум. Дослідник називає його «двосічною зброєю» [8, с. 34–41].

Зародки ідеї деліберативної демократії з'являються в наукових колах у ХХ ст. у результаті невинуватості плебісцитарної демократії. Дж. Дьюї запропонував дещо по-іншому подивитися на демократичний процес: не як політичне домінування більшості, а процес приходу до влади більшості шляхом громадських дискурсів і рух власних інтересів через соціальні групи та меншості в дискусії між собою [12, с. 99]. Дійсно, проблема недостатньо високої культури прийняття рішень народними представниками, яка характерна не лише для парламенту, а й для реалізації будь-якої іншої форми демократії, що передбачає масове скупчення людей, є характерною для багатьох процесів демократизації. Це проявляється, зокрема, у недалекоглядності, корисливості, нерациональності та непослідовності.

Сучасний дослідник Дж.М. Бессетт визначає деліберативний процес таким, що «передбачає міркування про найвагоміші переваги державної політики, міркування про суспільне благо – благо, яке є істотним для тих, хто приймає рішення» [3, с. 75]. Деліберативний процес може виражатися в різних формах: відкриті публічні дискусії, прямі диспути, обмін думками «за закритими дверима». Але жодна з цих форм не може існувати без трьох елементів: інформації, аргументації, переконання [3, с. 76].

Дещо відмінним від підходу Дж.М. Бессетта видається розуміння деліберативної (дорадчої) демократії Е. Гутманн та Д. Томпсоном [4, с. 18]. Автори не зосереджуються на необхідності обговорень серед членів політичної еліти, а розширюють сферу розповсюдження делібератії на весь політичний процес, охоплюючи всі державні та недержавні інститути. І якщо Дж.М. Бессетт непевно ставиться до гласності в політичних колах, надаючи перевагу принципу «закритих дверей», його колеги пов'язують реалізацію дорадчої демократії з принципом взаємності, гласності й підзвітності.

Деліберативні процеси повинні проходити як усередині представницької влади, так і бути основою взаємодії законодавчої гілки влади з іншими її гілками. Наприклад, закріплене в ряді конституцій, у тому числі й у Конституції України, право Президента накладати вето на закони, які приймає парламент, причому з умотивованими поясненнями. Уся процедура непідписання закону Президентом та подолання цього вето парламентом спрямована, передусім, на налагодження системи взаємного обговорення не за допомогою авторитету посадових осіб, а за допомогою розумного обґрунтування й доведення власної правоти.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що класичний набір інститутів, який колись запропонував Р. Даль, вибудовуючи модель поліархії, становить лише міцний каркас для майбутніх моделей. Він став свого роду

класичною формулою, яка відіграла велике значення та стала провідником у світ свободи та демократії. Та з часом будь-яке явище, якщо його не знищити, здатне еволюціонувати та розвиватися. Так відбувається і з демократичними інститутами, які трансформуються й прилаштовуються до умов нового часу. Тож, судячи з усього, демократичний режим повинен забезпечувати свою життєздатність якісним наповненням. І якщо колись ліберали боролися проти авторитарних режимів, то зараз демократія, будучи недосконалою за своєю природою, бореться проти самої себе, намагаючись не допустити надмірної переваги власних сил.

Цим і можна пояснити відмирання деяких теоретичних концепцій, які перестали становити підвищений інтерес для дослідників як такі, що стали аксіомами або взагалі через власну однобічність чи недосконалість відійшли в минуле. Колись авторитетні теорії демократії, прикладом, плюралістична, через існуючу складність суспільної організації та схильність до глобалізації поступово відживають себе. Слід визнати значення учасницької та дельберативної демократії, які останнім часом набувають все більшої популярності та утворюють каркас політичної дискусії наших днів. Головна думка ідеологів новітніх демократичних теорій, та, зрештою, основна причина їх виникнення – прагнення довести важливість повноцінних дискусій та громадської партисипації в політичному житті.

Використані джерела:

1. Departementsvorsteherinnen und - vorsteher [Електронний ресурс]. – Der Schweizerische Bundesrat. – Режим доступу: <http://www.admin.ch/br/dokumentation/mitglieder/departementsvorsteher/index.html?lang=en>.
2. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу / Б. Барбер // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 254–262.
3. Бессетт Дж. М. Тихий голос разума. Делиберативная демократия и американская система государственной власти / Дж. М. Бессетт ; пер. с англ. Ю. Шпакова. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2011. – 336 с.
4. Гутманн Э. Демократия и разногласия / Э. Гутманн, Д. Томпсон // Теория и практика демократии. Избранные тексты / пер. с англ. под ред. : В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина. – М. : Ладомир, 2006. – С. 16–21.
5. Даймонд Л. Определение и развитие демократии / Л. Даймонд // Теория и практика демократии. Избранные тексты / пер. с англ. под ред. : В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина. – М. : Ладомир, 2006. – С. 25–33.
6. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за ее пределами / Ф. Закария ; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Ладомир, 2004. – 383 с.
7. Конституция Бельгии от 17 февраля 1994 г. [Електронний ресурс]. – Конституции государств (стран) мира. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/archives/157>.

8. Ле Дюк Л. Учасницька демократія: референдуми в теорії та на практиці / Л. Ле Дюк ; [пер. з англ. Р. Ткачук] ; голов. ред. і автор передм. Дж. Перлін ; наук. ред. З. Гриценко. – Х. : Центр Освітніх ініціатив, 2002. – 160 с.

9. Лиджфарт А. Правление большинства в теории и на практике / А. Лиджфарт // Международный журнал социальных наук. – 1991. – № 2. – С. 60–72.

10. Лійшхард А. Мажоритарна та консенсусна модель демократії / А. Лійшхард // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 774–801.

11. Макферсон К. Б. Жизнь и времена либеральной демократии / К. Б. Макферсон ; пер. с англ. А. Кырлежева ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М. : Изд. Дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 176 с.

12. Назарчук А. В. Понятие делиберативной политики в современном политическом процессе / А. В. Назарчук // Полис. – 2011. – № 5. – С. 99–103.

13. Нудненко Л. А. Теория демократии / Л. А. Нудненко. – М. : Юристь, 2001. – 95 с.

14. Проценко О. В. Демократія в сучасній Україні – партисипаторна чи делегативна, «сильна» чи «крихка»? / О. В. Проценко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / голов. ред. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. – О. : Нац. ун-т «Одеська юридична академія» : Південноукр. центр гендерних проблем, 2012. – Вип. 44. – С. 220–229.

15. Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 р. № 8-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення частини восьмої статті 83 Конституції України у системному зв'язку з положеннями частин шостої, сьомої статті 83, пункту 9 частини першої статті 106, частин третьої, четвертої статті 114 Конституції України // Офіційний вісник України. – 2009. – № 34. – С. 25, ст. 1172. – Код акту 46584/2009.

16. Руджеро Г. ді. Лібералізм і демократія / Г. ді Руджеро // Лібералізм: Антологія / упоряд. : О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 1054–1060.

17. Союзная Конституция Швейцарской Конфедерации от 18 апреля 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/archives/135>.

18. Теория и практика демократии. Избранные тексты / пер. с англ. под ред. : В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина. – М. : Ладомир, 2006. – 496 с.

19. Ціммерман Дж. Ф. Учасницька демократія: відродження популізму / Дж. Ф. Ціммерман // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 263–303.

Павшук Е.А. Теории демократии современности и их влияние на конституционно-правовую действительность

В статье рассмотрены основные характеристики, а также история формирования и исследования теорий демократии современности. Проанализированны либеральная демократия, выборная демократия, мажоритарная и

консенсусная демократии, участническая и делиберативная демократии. Проиллюстрировано их влияние на демократические процессы в мире. Раскрыто отображение теорий демократии в конституционно-правовой действительности. Установлены существенные взаимосвязи и дальнейшие перспективы.

Ключевые слова: *теории демократии, либеральная демократия, участническая демократия, делиберативная демократия, референдум.*

Pavshuk K.O. The modern theories of democracy and their influence upon constitutional-legal reality

In the article the main features are considered, as well as the history of the formation and researches of modern theories of democracy. The scientific works of world scientists (B. Barber, J. M. Bessett, J. Volif, R. Dal, L. Le Duke, J. Dewy, K. B. MacPherson, J. Mensbridge, C. Paintmen, A. de Tockwill, D. Held, J. F. Zimmerman, Y. Shumpeter) allow to analyze the liberal democracy, electoral democracy, voting and compensative democracies, participant and deliberative democracies, as well as install the modern trends of their development. Their influence upon democratic processes in the world will be illustrated and the conclusion about urgency and perspective of participant and deliberative theories is made. The image of democracy theory in constitutional-legal reality is revealed through the prism of their forms realizations analysis. Emphases in article are spared to consideration of participant and deliberative democracies. Referendums and plebiscites, public initiatives (including legislative), possibility of the review deputy from local council, public listening, expert operations to activity organ of power and political decisions, public lobbying are considered amongst the forms of participant democracy. The system of top responsibility leader before members of society, the mechanism of direct management by people in social and political institutes is formed by their realization. Deliberative processes as a base of the deliberative democracy realization must pass as inwardly representative authorities, so it could be realized through interaction with the other branches of power. The possibility of such forms of deliberative democracy as debates and discussion usage is considered in the article. The important interactions and further prospects of their development are defined, different standpoints on subjective composition in discussing processes are explained. The conclusion about the full formed system of democratic postulatea is made, as well as about the need of the full-fledged debate and public participation realization.

Key words: *democratic theory, liberal democracy, participant's democracy, deliberative democracy, the referendum.*